

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1992

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1992

VILNIUS 1994

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1992 metai

VILNIUS . MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1994

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija:

V. MERKYS (pirm.), A. TYLA (pirm. pavaduotojas), A. EIDINTAS, V. KAZAKEVIČIUS,
V. MILIUS, L. MULEVICIUS I, G. RUDIS, R. STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:
T. Kosciuškos 30, 2600 Vilnius

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

VANDA KAŠAUSKIENE

NEIŠSIZADĖJĘ NEPRIKLAUSOMYBĖS IR LAISVĖS

Archyvo dokumentai apie sovietinės sistemos terorą patyrusius Vasario 16-osios akto signatarus paskutiniaisiais gyvenimo metais

Pirmasis pasaulinis karas, sukrėtęs visą pasaulį, daug permainų žadėjo ir Rusijos imperijos tautoms. Atrodė, atėjo metas iškelti nepriklausomos Lietuvos valstybės, kaip tautos apsisprendimo, reikalavimą. Tačiau tai padaryti buvo be galo sunku. Lietuvą kaustė vokiečių okupacijos jungas, uždrausta lietuvių visuomeninė ar politinė veikla. Nepaisant to, nepriklausomybės idėja buvo puoselėjama Lietuvoje ir užsienyje. 1917 m. rugsėjo 18—22 d. Vilniuje sušaukta Lietuvių konferencija nutarė siekti atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Šiam nutarimui įgyvendinti išrinkta dvidešimties žmonių Lietuvos Taryba. Vykdydami konferencijos valią, jos nariai 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos nepriklausomybės aktą.

Lietuvos Tarybos nariai, stovėję prie Lietuvos valstybingumo lopšio, pelnė didelę mūsų tautos pagarbą ir meilę. Tačiau apie jų gyvenimą, visuomeninę bei politinę veiklą Lietuvos visuomenė mažai žinojo, nes beveik pusę amžiaus apie tai buvo draudžiama viešai kalbėti ir rašyti. Sių garbių Lietuvos vyrų ištikimybė jaunystės idealams, pasišventimas tam, kad gimtasis kraštas eitų laisvės ir pažangos keliu,— sektinas pavyzdys visiems. Jų pačių gyvenimo keliai labai įvairūs. Ne vienam, kovojusiam ir dėjusiam laisvos demokratinės Lietuvos pamatus, teko patirti sovietinę okupaciją ir žiauriausią diktatūrą, užmerkti akis toli nuo tėvynės — sovietiniame lageryje ar emigracijoje.

Okupantai ir totalitarinio režimo sergėtojai nežmoniškai elgėsi su lietuvių tautinio atgimimo žadintojais, nepriklausomos, demokratinės Lietuvos kūrėjais.

Pirmąją okupantų auką tapo Kazimieras Bizauskas (1892—1941). 1940 m. lapkričio 23 d. jis buvo suimtas ir kalinamas Kauno kalėjime. Prasidėjus karui, drauge su kitais lietuvių kaliniais evakuotas į Sovietų Sąjungos gilumą. Pakeliui enkavedistai — kalinių varovai — juos žiauriai nužudė. Sunku pasakyti, ar K. Bizauskas nužudytas prie Červenės už Minsko, ar dar nepasiekus Minsko (T u m a s J. Kelias į Červenę.

Atsiminimai, V., 1990). Tada jis turėjo 49 m. ir buvo pirmasis okupantų sušaudytas Vasario 16-osios akto signataras.

Pranas Dovydaitis (1886—1942) yra vienas iš Vasario 16-osios akto signatarų, kuris sovietų teismo formaliu nuosprendžiu buvo nuteistas mirties bausme. 1941 m. birželio 14 d. su šeima ištremtas iš Lietuvos. Vėliau nuo šeimos atskirtas, įkalintas, nuteistas ir 1942 m. lapkričio 4 d. (pagal oficialų pranešimą) Sverdlovsko kalėjime sunaikintas. Pagal sovietų teismo nuosprendį P. Dovydaitis buvo nuteistas sušaudyti, bet sunku pasakyti, kaip įvykdyta bausmė ir kur yra profesorius kapas. Buvęs kalinys sovietinis politinis darbuotojas, rašydamas apie profesorius paskutines dienas, nurodė kitą jo mirties versiją. Pristatydamas giminėms P. Dovydaičio padiktuotą laišką (buvo išspausdintas pogrindžio „Aušros“ 13 numeryje, perspausdintas „Ateityje“. 1976. Nr. 6. P. 183), rašo profesorių sutikęs 1942 m. sausio mėn. Šiaurės Uralo lagerio Trinsko lagpunkte Nr. 1. Maždaug po mėnesio P. Dovydaitis mirė ir buvo palaidotas atskirame kape netoli Gario stovyklos.

Donatas Malinauskas (1869 — mirties data nežinoma) 1941 m. birželio 14 d. 72 metų Vasario 16-osios akto signataras buvo ištremtas iš Lietuvos. Istorikų pareiga aprašyti jo gyvenimą tremtyje, nustatyti mirties datą.

Vladas Mironas (1880—1954) buvo okupantų suimtas 1940 m. Prasižėjęs karui, iš kalėjimo išlaisvintas. Tačiau, išvijus vokiečius, 1944 m. rugpjūčio 23 d. NKGB darbuotojai jį vėl suėmė ir įkalino. 1959 m. rugpjūčio 26 d. Valstybės saugumo komiteto darbuotojo pulkininko A. Sokolovo parengtoje pažymoje apie antitarybinę, antiliaudinę buvusio ministro pirmininko kunigo V. Mirono veiklą nurodoma:

„1944 m. Mironas užmezgė ryšį su Lietuvos buržuazinės armijos štabo viršininku pulkininku Urbonu, pritarė Lietuvos nacionalistinės armijos sukūrimui, kad ši kovotų su Tarybine armija. Pažyma sudaryta, remiantis byla Nr. 14940/3“ (Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas. F. 3377. Ap. 55. B. 66. L. 119). Taigi, norint sužinoti tiesą apie paskutinius kunigo V. Mirono, Vasario 16-osios akto signataro, gyvenimo metus, būtina iširti Lietuvos saugumo komiteto, Vladimiro kalėjimo, kuriame jis mirė, archyvų medžiagą.

Aleksandras Stulginskis (1885—1969) su žmona per 1941 m. birželio 14—17 d. deportacijas buvo ištremtas iš Lietuvos į Sibirą. Žmona atsidūrė tremtyje, o jis be teismo uždarytas į lagerį. Po 11 m. Maskvos Ypatingasis pasitarimas A. Stulginskiui skyrė 25 m. kalėjimo, įskaitant lageriuose praleistą laiką. Dvejus metus išlaikytas kalėjime, po Stalino mirties paleistas, 1954 m. apsigyveno žmonos tremties vietoje — Komijos ATSR. Į Lietuvą su žmona grįžo 1956 m. pabaigoje. A. Stulginskis — paskutinis Vasario 16-osios akto signataras, miręs Lietuvoje, ir vienintelis Lietuvos prezidentas, palaidotas savame krašte.

Publikacijų serijoje „Vasario 16-osios akto signatarai tremtyje ir lageriuose“ ketinama spausdinti neskelbtą archyvinę medžiagą apie šių šešių Lietuvos Tarybos narių, patyrusių sovietinių okupantų ir vietinių kolaborantų terorą, paskutinius gyvenimo metus. Pirmoje publikacijoje —

neskelbta medžiaga apie paskutinius P. Klimo gyvenimo metus Lietuvoje.

Petras Klimas (1891—1962) — Vasario 16-osios akto signataras, nepriklausomos Lietuvos kūrėjas, istorikas, diplomatas.

P. Klimas kilęs iš Suvalkijos, gimęs Marijampolės aps. Kalvarijos vls. Kušliškių kaime. Tėvai Bernardas ir Elena Klimai buvo ūkininkai. Mokėsi P. Klimas Marijampolės gimnazijoje, kurioje, jo paties žodžiais tariant, lietuvių kolektyvas tada buvo bene gausiausias savosios inteligentijos ugdytojas. Moksleivių lietuviškumas buvo brandinamas „Aušros“, „Varpo“, Kudirkos, Vaičiaičio, Maironio tautos atgimimo dvasia. Dar gimnazijoje mokydamas, P. Klimas pradėjo bendradarbiauti spaudoje, pasirašinėjo Vabalėlio slapyvardžiu. Už moksleivių slapto laikraščelio leidimą su savo bendraminčiais 1908 m. vos negavo „vilko bilieto“ ir dar kalėjimo. Tačiau advokatas A. Bulota Suvalkų teisme gynė jų bylą, tad moksleiviai buvo išteisinti ir gražinti į gimnaziją.

Per ketverius (1910—1914) metus P. Klimas baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą. Studijuodamas daugiau gilinosi į istorijos, filosofijos, ekonomikos negu į jurisprudencijos dalykus. Išsivadudamas nuo pigių brošiūrinių populiarintojų ir marksistinių agitatorių, išstudijavo visus Markso „Kapitalo“ tomus ir kitų filosofų knygas. Tvirtai apsisprendė, baigęs teisę, pereiti į Istorijos-filologijos fakultetą. Tačiau prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė šį sumanymą.

Karas P. Klimą užklumpa Lietuvoje. Vilniuje jis įsijungė į visuomeninę ir politinę veiklą. Aktyviai darbavosi Lietuvių draugijoje nuo karo nukentėjusiems šelpti. Jam buvo pavesta parengti komiteto veiklos apyskaitą, kurią pristačius caraitės Tatjanos vadovaujama komitetui, turėjo būti skirta kreditų Lietuvos pabėgėliams šelpti. Parengta apskaita buvo pirmoji P. Klimo istorinė studija, kuri išspausdinta 1915 m. Peterburge rusų kalba («Отчёт о деятельности Центрального литовского общества по оказанию помощи пострадавшим от войны»). Karo metais pradėjo rašyti dienoraštį, apimantį 1915—1919 m.

P. Klimas įsijungė į tų Vilniaus inteligentų būrį, kuris atkakliai pureno dirvą Lietuvos nepriklausomybei atkurti. Jis aktyvus organizacinio komiteto Lietuvių konferencijai (įvyko 1917 m. rugsėjo 18—22 d. Vilniuje) sušaukti narys. Konferencijoje išrinktas Lietuvos Tarybos nariu. Kaip geras stilistas, mokantis daug užsienio kalbų, kartu su K. Bizausku buvo išrinktas Tarybos sekretoriumi, redagavo svarbiausius dokumentus. P. Klimas visuomet dirbo reikalingiausius ir skubiausius darbus. Pradėjęs Lietuvos Tarybai leisti „Lietuvos Aidą“, kurį laiką buvo faktiniu laikraščio redaktoriumi. Parašė istorinę lietuvių tautos apybraižą, kurioje nustatė Lietuvos etnografines sienas, atskleidė paribių gyventojų nutautėjimo veiksnius. Ši studija labai pravertė jauniems diplomatams ir pačiam P. Klimui, ginant nepriklausomos Lietuvos rytines ir vakarines sienas. Pradėjęs kurti lietuviškomis mokykloms, labai stigo vadovėlių. Prie Lietuvių Mokslo draugijos Vilniuje buvo įsteigta vadovėlių leidimo komisija, kurioje P. Klimas dirbo redaktorius ir korektorius darba. Kaip jis pats rašo, 1915—1918 m. suredagavo vidurinėms mokykloms skirtus vadovėlius, be to (pagal J. Jablonskį), parašė „Lietuvių kalbos sintaksę“

ir lietuvių kalbos skaitinius (chrestomatiją), kuriuos beveik 20 m. naudojo Lietuvos mokyklos. P. Klimo inteligentiškumas, tolerancija ir pakantumas įvairioms partijoms bei judėjimams (pats nepriklausė jokiai partijai) buvo neįkainojamas turtas įvairiose derybose. Savo tarpininkavimu jis pasiekė, kad kairiosios pakraipos nariai ir Tarybos dauguma vieningai pasirašytų Vasario 16-osios Lietuvos nepriklausomybės aktą.

P. Klimas — ne tik Nepriklausomybės akto signataras, bet ir nepriklausomos Lietuvos kūrėjas. Kad įsikūnytų drąsiai tartas laisvės žodis, tautos noro pasireiškimas, reikėjo milžiniškų tautos pastangų ir nepaprastai apdairios diplomatijos. O gyvenimo tikrovė buvo neįtikėtina sunki. Lietuva, vis dar vokiečių okupantų terorizuojama, atkakliai gynėsi nuo caro pėdomis einančių bolševikų, kurie, dangstydami išlaisvinimo šūkiams ir „penktosios kolonos“ padedami, norėjo atkurti „Šiaurės vakarų kraštą“ (nedalijamą Rusiją su Lietuvos teritorija). Kaip žinome, kaimyninės Lenkijos vadovai, netikėdami Lietuvos nepriklausomybės galimybe, varžydami, anot P. Klimo, grobte grobti savo „senąją provinciją“, vykdė „įvykusio fakto“ politiką. O santarvės valstybės, kai Lietuva prašė jų paramos, įkalbinėjo: esate šaunuoliai, jūsų tautinės aspiracijos suprantamos, bet būkite išmintingi, nekomplikuokite mūsų uždavinių, kurie ir taip painūs, o mes stengsimės būti jums malonūs (Klimas P. Iš mano atsiminimų. V., 1990. P. 185). To meto Lietuvos politinės sąlygos, ypač santykių su kaimyninėmis valstybėmis nustatymas, pakreipė P. Klimo gyvenimą ir veiklą.

Diplomatinį darbą P. Klimas pradėjo 1918 m. Iš pradžių dirbo A. Voldevaro kabinete dar nesuformuotoje Užsienio reikalų ministerijoje. Kadangi gerai mokėjo vokiečių, prancūzų ir rusų kalbas, išmanė ir Lietuvos istoriją, ypač jos sienas ir santykius su kaimyninėmis valstybėmis, P. Klimas buvo nepakeičiamas Lietuvos vyriausybės delegacijų, kurios dalyvavo įvairiose konferencijose ir derybose, narys. Gynė Lietuvos nepriklausomybę Taikos konferencijoje Paryžiuje 1919 m., taikos derybose su Tarybų Rusija 1920 m. (kuriose liepos 12 d. buvo pasirašyta Lietuvos ir Rusijos taikos sutartis), Genujos konferencijoje 1922 m. ir kt. P. Klimas rengė įvairius konferencijų ar derybų dokumentus, ryžtingai stojo už etnografinę Lietuvos valstybę, teisingą rytinių sienų nustatymą. Vakarų Europos valstybėms pripažinus Lietuvos valstybę, P. Klimas jos savarakiškumą ėmė ginti kaip pasiuntinys užsienio valstybėse. 1923 m. pradėjo diplomatinę tarnybą kaip nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Italijoje. Nuo 1925 m. tas pats pareigas ėjo Paryžiuje, kur išbuvo ligi Lietuvos atstovybės panaikinimo. Be Prancūzijos, Lietuvai atstovavo ir Belgijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Liuksemburge.

Nuėjusdamas hitlerinės Vokietijos ir stalininės Sovietų Sąjungos 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. pasirašytų sutarčių pavojų Lietuvos nepriklausomybei, P. Klimas šį reikalą Paryžiuje aptarė su Lietuvos pasiuntiniais B. Balučiu ir S. Lozoraičiu. 1939 m. lapkričio 2 d. jie pasirašė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiuui slaptą memorandumą, kuriame nurodė, jog sovietinės okupacijos atveju būtina išlaikyti Lietuvos vyriausybę užsienyje, organizuoti jos darbą iki taikos konferencijos (Metmenys. 1979. Nr. 37. P. 156—170). Tačiau įvykiai nesulai-

komai keitė Europą: hitlerininkai 1940 m. birželio mėn. okupavo Paryžių, o raudonarmiečiai tuo pačiu metu — Lietuvą. Buvo įformintas Lietuvos įjungimas į Sąjungą. P. Klimas šiuos pasikeitimus įvertino kaip agresiją. 1940 m. rugpjūčio 4 d. įteikė Prancūzijos Viši (Vichy) vyriausybės užsienio reikalų ministrui notą su prašymu nepripažinti Lietuvos įjungimo, o vertinti tai kaip agresiją prieš Lietuvą. 1941 m. rugsėjo 19—25 d. P. Klimas dalyvavo Romoje įvykusioje Lietuvos diplomatinės tarnybos konferencijoje. Mat Lietuvos valstybės pasiuntiniai nuo pat pirmų Lietuvos okupacijos dienų stengėsi įtvirtinti diplomatinių tarnybų tęstinumą užsienyje.

Hitlerininkams okupavus Paryžių (Lietuvos atstovybės pastatas buvo perduotas sovietams), P. Klimas su šeima pasitraukė iš sostinės į Bordo, paskui — į Viši, vėliau apsigyveno Grase (pietų Prancūzijos Rivieroje). Čia nusipirko namą su daržu, o vietovę žmonos tėviškės garbei pavadino Svėdasais. Kai vokiečiai 1942 m. lapkričio mėn. sulaužė paliaubas ir okupavo pietų Prancūziją, išskyrus Rivierą, į kurią įžengė italų kariuomenė, o Italija kapituliavo ir pasirašė paliaubas su sąjungininkais, tuomet hitlerininkai 1943 m. rugsėjo 3 d. užėmė likusią dalį su Graso vietoje. Rugsėjo 18 d. vokiečių gestapas suėmė P. Klimą ir be jokio kaltinimo 19 mėn. vežiojo po įvairius Europos kalėjimus (perėjo 18 jų), kol galų gale praradusį sveikatą 1944 m. kovo mėn. atgabeno į Kauną. Iš Lietuvos į Vakarus 1944 m. nesitraukė.

Per suirutę P. Klimas gyveno ir dirbo kaime, tačiau išvengti sovietinio lagerio nepavyko. 1945 m. rugsėjo 1 d. buvo suimtas ir Lietuvos TSR NKVD kariuomenės Karo Tribunolo nuteistas pagal RTFSR BK str. 58-2 ir 58-10 d. II 10 metų. Byla jam buvo sufabrikuota už numatyto persiųsti į Vakarus memorandumo, kuriame keliamas Lietuvos nepriklausomybės klausimas, vertimą į prancūzų kalbą. Dar buvo apkaltintas už notos įteikimą Prancūzijos vyriausybei dėl Sovietų Sąjungos, kaip agresoriaus, politikos padarinių Lietuvai nepripažinimo bei dalyvavimą Lietuvos pasiuntinių pasitarimuose, siekiant įtvirtinti diplomatinių tarnybų tęstinumą užsienyje.

1955 m. pradžioje P. Klimas paliegęs grįžo į Kauną. Neturėdamas pragyvenimo šaltinio ir sveikatos, atsidūrė gana varganoje padėtyje. Priglaustas artimų giminaičių, ieškojo būdų susitikti su vaikais ir žmona Paryžiuje. P. Klimo ir jo vaikų (sūnaus ir dukters) prašymams tuometinės Lietuvos vyriausybės ir komunistų partijos vadovai liko kurti. Sunkiai išgyveno vienvietę, išstūmimą iš prasmingo gyvenimo, kuriam atsidėjo ir tapo auka. 1960 m. rugsėjo 13 d. P. Klimas sūnui į Paryžių rašė: „Ir kodėl likimas toks žiaurus, kuomet visą gyvenimą aš dirbau tik Lietuvai ir gyniau jos savarankiškumą ir nepriklausomybę? Nejaugi tai buvo mano nuodėmė prieš liaudį? Tą liaudį, kuri šimtmečiais už tą patį kovoję? Kiek dar neteisybės yra pasaulyje, net tame, kur mano esąs teisingiausias“ (Atgimimas. 1991. Rugpjūčio 8—15. Nr. 33).

Vasario 16-osios akto signataras, Lietuvos valstybės veikėjas, diplomatas ir istorikas P. Klimas, atskirtas nuo vaikų, bet neapleistas bičiulių ir bendraminčių, 1962 m. mirė Kaune, palaidotas Petrašiūnų kapinėse.

Publikacijoje spausdinami neskelbti dokumentai, kurie atskleidžia P. Klimo, jo artimųjų pastangas, kad jis galėtų išvykti į Prancūziją, ir rodo to meto Lietuvos vyriausybės nenorą išleisti šį žmogų iš Lietuvos. Lietuvos vyriausybės ir komunistų partijos vadovų nuomone, buvusiam Lietuvos valstybės veikėjui, diplomatui, senam ir ligotam P. Klimui nevertėtų išvykti į užsienį. Pagrindinis motyvas — baimė, kad P. Klimas Vakaruose neįsijungtų į politinę veiklą už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Jo paties, jo dukters, prancūzo diplomato L. Amono laišakai to meto Lietuvos vyriausybės vadovams, J. Paleckio ir A. Sniečkaus raštiški pranešimai, LKP CK, Valstybės saugumo komiteto prie LTSR MT medžiaga apie P. Klimą, LKP CK biuro neigiamas sprendimas šiuo klausimu yra Lietuvos visuomenės organizacijų archyve (LV VOA). Ši medžiaga saugoma dviejuose fonduose: LKP CK (F. 1771 (Ypatingasis aplankas)) ir J. Paleckio (F. 17541). Dokumentai spausdinami chronologine tvarka, su komentarais.

Dokumentas Nr. 1

Slaptai

1957 m. birželio 15

Nr. 142 s

Antspaudas *

Rezoliucija **

Lietuvos KP CK sekretoriui

drg. Sniečkui A. J.

1957 m. birželio 12 d. pas mane į priėmimą atvyko Kaune gyvenantis Petras Klimas, buvęs 1925—1940 m. Lietuvos buržuazinės vyriausybės pasiuntinys Prancūzijoje. Kaip žinoma, 1943 m. hitlerininkai jį areštavo ir atgabeno į Lietuvą. 1945 m. jis tarybų valdžios organų buvo represuotas ir nuteistas 10 metų. 1955 m., atlikęs bausmę, sugrįžo į Kauną.

Atsižvelgiant į tai, kad P. Klimo duktė gyvena Paryžiuje ir yra prancūzų diplomato Furnie Ruellio žmona, o sūnus mokosi Sorbonos universitete Paryžiuje, jis 1956 m. pavasarį įteikė Kauno milicijos valdybai pareiškimą su prašymu leisti jam išvykti į Prancūziją.

Siuo klausimu — dėl leidimo išvykti į Prancūziją — jis ir atėjo pasikalbėti. P. Klimas pranešė, kad jo turimomis žiniomis, dėl jo rūpinasi taip pat kai kurie prancūzų politiniai veikėjai ir Maskvoje dėl jo prašymo išvykti žiūrima palankiai, tam prieštarauja Tarybų Lietuvos vyriausybė.

Į mano pareiškimą, kad klausimas apie jo, kaip žymaus politinio veikėjo, išvykimą tuo metu, kai jo buvę kolegos užsienyje atlieka priešišką Tarybų Lietuvai darbą ir skleidžia piktą antitarybinį šmeižtą, tampa po-

* *Antspaudė* sugrąžinti LKP CK Ypatingam sektoriui Nr. 396, 1957.VI.18.

** *Rezoliucijoje* Drg. Letuliui. Prašau supažindinti drg. Liaudį. Drg. Liaudžio atsakymą [apsvarstyti — *neįskaitomas žodis.*— V. K.] LKP CK biure. 1957.VII.11. A. Sniečkaus parašas.

litiniu klausimu ir būtina jį visapusiškai apsvarstyti, P. Klimas atsakė, kad jis garbingai pasižada jokiame antitarybiniame darbe nedalyvauti ir nuo politinės veiklos ketina susilaikyti. Atvirkščiai, kalbėjo jis, kaip objektyvus vykstančių Lietuvoje įvykių liudytojas, jis pajėgtų paneigti įvairias nesąmones, kurios, kaip jam perdavė, skleidžiamos užsienyje. Jis ir atėjo pareikšti apie savo lojalumą ir, jeigu bus būtina, jis gali išvykti ne visam, o tam tikram laikui, kurio terminui pasibaigus, jis grįžtų į Lietuvą. Bet jis nori pasimatyti su dukra ir sūnumi, aplankyti žmonos, kuri neseniai mirė Paryžiuje, kapą.

P. Klimas keletą sykių pakartojo, kad jį nereikia žiūrėti kaip į politinę figūrą, nes jokio vaidmens politikoje neketina vaidinti, o kaip į seną beveik apakusį žmogų, prašantį humaniškumo sumetimais leisti pasimatyti su vaikais. Šis tarybinės vyriausybės humaniškumo gestas, pareiškė P. Klimas, kaip tik gali suteikti tam tikrą teigiamą poveikį santykiams su Prancūzija, kur keletas žymių veikėjų, tarp jų Žiulis Mokas rūpinasi dėl jo.

Pokalbio pabaigoje P. Klimas pareiškė, kad jo svajonė yra tęsti darbą prie Lietuvos istorijos, paremtos originalais, kuriuos iki šiol tyrinėjo kitų kraštų istorikai, o jis tyrinėjo betarpiškai. Jo parašyta lietuvių tautos istorija iki 1000 metų. Jo surinkta medžiaga yra Paryžiuje. Dirbti jam sunku, nes viena akimi jis beveik nemato, o kita taip pat silpsta, bet tiki, kad pasiseks regėjimą pagerinti.

P. Klimas prastai apsirengęs. Jie nieko neuždirba ir gyvena šeimos giminaitės — žmonos sesers išlaikomas.

Prie viso to pridėtu taip pat laiško vertimo kopiją, kurį man Nicoje įteikė prancūzų senatorius Leo Amon, irgi kuris primygtinai prašė padėti spręsti P. Klimo išvykimo į Prancūziją klausimą.

L. Amon pastoviai palaiko glaudžius ryšius su tarybine delegacija susitikimų ir Tarpparlamentinės sąjungos posėdžių metu. Bendrauti jam su mumis padeda rusų kalbos mokėjimas.

L. Amon laišką aš perdaviau drg. Gromyko.

J. Paleckis *parašas*

LVOA. F. 1771. Ap. 190. B. 11. L. 52—53. Mašinėraštis. Originalas: F. 17 541. Ap. 1. B. 7. L. 92—93. Nuorašas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 2

Respublikos Tarybai *

Ponas Klimas Petras — Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje nuo 1925 iki 1939 m., vokiečių buvo areštuotas 1943 m. Prancūzijoje, jų buvo kalinamas, o po to buvo atvežtas į Kauną, kur jis 1944 ar 1945 m. vėl buvo surastas tarybinės valdžios. Areštuotas tarybinės valdžios ir po to paleistas ir apie metus gyveno Kaune ir susirašinėjo su savo šeima **.

* Vertimas iš prancūzų kalbos. Raštas be datos.

** Kituose dokumentuose neatsispindi, kad P. Klimas būtų buvęs tarybinių pareigūnų sulaikytas, o paskui paleistas.

Jo duktė ištekėjusi už prancūzų diplomato pono Furnie Ruellio, pasiuntinybės patarėjo, pono Žiulio Moko padėjėjo. Pono Klimo šeima karštai trokšta, kad senukas, beveik aklas, nebegalintis dirbti, galėtų atvažiuoti į Prancūziją, pasimatyti su savo dukra ir žmona, kuri ten pasiliko.

Ponas Ziuli Mokas pats kalbėjo šiuo klausimu su ponu Zorinu.

Vardu daugelio prancūzų Furnie Ruellio draugų, kurie taip pat yra Tarybų Sąjungos draugai, aš kreipiausi su tuo pačiu prašymu pas poną Paleckį.

Leo Amon

LVOA. F. 17 541. Ap. 1. B. 7. L. 91. Mašinarštis. Nuorašas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 3

Visiškai slapta

TSKP Centro Komiteto Prezidiumui

Į sąjungines ir respublikines įstaigas ne kartą kreipėsi pilietis Petras Klimas su prašymu leisti jam išvažiuoti į Prancūziją laikinai ar pastoviai gyventi. Savo prašymą jis motyvuoja tuo, kad Paryžiuje gyvena jo ištekėjusi duktė ir sūnus, Sorbonos universiteto studentas. Be to, kaip Lietuvos istorijos darbų autorius, jis remiasi tuo, kad Paryžiuje pasiliko jo surinkta medžiaga didelio istorinio tyrinėjimo, kurį jis nori tęsti, jeigu tai leis daryti jo regėjimas, kurį jis taip pat norėtų gydyti Paryžiuje. Klausimo dėl atsisakymo TSRS pilietybės jis nekelia.

Atsižvelgiant į tai, kad P. Klimas buvo žymus buržuazinės Lietuvos veikėjas ir ilgą laiką užėmė pasiuntinio postą Prancūzijoje, be abejonės, kad jo išvykimą į užsienį panaudos priešiška lietuvių emigracija ir anti-tarybiniais tikslams. Esantys užsienyje buvę pasiuntiniai ir kiti diplomatai laiko save teisėtai atstovais ir buržuazinės Lietuvos valdžios tęsėjais. Pasirodymas tokios žymios, kaip P. Klimas, figūros sustiprintų šios lietuvių emigracinės diplomatijos svorį.

Tiesa, pats P. Klimas užtikrina, kad jis neketina užsiimti politika ir gali duoti atitinkamus pasižadėjimus. Vienok, turimos žinios apie jo elgesį šiuo metu leidžia abejoti šių pareiškimų nuoširdumu ir nėra garantijos, kad jis netaps nesugrįžtančiu.

Todėl Lietuvos KP CK, remdamasi politiniais samprotavimais, mano, kad P. Klimo išvykimas nepageidautinas.

Kadangi P. Klimo ir jo prancūzų užtarėjų keliami motyvai turi tam tikrą reikšmę Tarybų Sąjungos užsienio politikai, ypač Tarybų Sąjungos užsienio politikai, ypač tarybų-prancūzų santykiams (jo duktė — Žiulio Moko padėjėjo žmona, dėl jo išvažiavimo rūpinasi senatorius Leo Amon ir kiti prancūzų politiniai veikėjai), laikom savo pareiga prašyti TSKP CK Prezidiumą apsvarstyti klausimą ir priimti sprendimą dėl galimybės P. Klimui išvykti į Prancūziją arba atsakyti dėl išvykimo.

- Priedai: 1. Senatoriaus L. Amono laiško nuorašas.
2. J. Paleckio raštiškas pranešimas.
3. Lietuvos TSR VSK raštiškas pranešimas apie Klimą.

Lietuvos KP CK sekretorius A. Sniečkus *parašas*

1957 m. rugpjūčio mėn.

LVOA. F. 17541. Ap. 1. B. 7. L. 89—90. Mašinraštis. Originalas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 4

Slaptai

Nr. 215

1957 m. liepos 12 d.

Valstybės Saugumo komiteto prie Lietuvos TSR
Ministrų Tarybos pirmininkui

Draugo Sniečkaus A.J. pavedimu siunčiamas draugo J. Paleckio 1957 m. birželio 15 d. laiškas Nr. 142 s dėl Lietuvos buržuazinės vyriausybės buvusio pasiuntinio Petro Klimo išvykimo į Prancūziją.

Prašymas šiuo klausimu pateikti savo samprotavimus Lietuvos KP CK biurui.

Lietuvos KP CK Ypatingojo
sektorius vedėjas A. Letulis *parašas*

LVOA. F. 1771. Ap. 180. B. 11. L. 51. Mašinraštis. Originalas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 5

Slaptai

1957 m. liepos 19 d.

Nr. 4/1-1995

Antspaudas *

Lietuvos KP CK Ypatingojo sektorius
vedėjui draugui Letuliui

Vilnius

Siuo grąžiname Jums drg. J. Paleckio raštišką pranešimą, atsiųstą 1957 m. liepos 12 d. Nr. 215, VSK prie LTSR MT pirmininko drg. Liau-

* *Antspau*de sugrąžinti LKP CK Ypatingajam sektoriui Nr. 458, 1957.VII.20.

džio vardu, tuo pačiu pranešame, kad VSK samprotavimai dėl Klimo išvykimo į užsienį išdėstyti š. m. liepos 18 d. Liaudžio raštiškame pranešime drg. Sniečkui A. J.

Priedas: 4 lapai.

VSK prie Lietuvos TSR MT 4 valdybos
viršininko pavaduotojas
pulkininkas Michailovas parašas

LVOA. F. 1771. Ap. 190. B. 11. L. 50. Mašinarštis. Originalas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 6

Visiškai slaptai
Antspaudas *

Lietuvos KP Centro Komiteto sekretoriui
drg. Sniečkui A. J.

VSK prie Lietuvos TSR MT yra duomenys apie Klimą Petrą, Bernardo s., gim. 1891 m., kilusį iš Kušliškių kaimo, Kalvarijos rajono Lietuvos TSR, TSRS pilietį, baigusį aukštąjį juridinį mokslą, niekur nedirbantį, gyvenantį Kaune, Vaižganto g-vėje, Nr. 26, bt. 3.

Klimas yra žymus buržuazinės Lietuvos veikėjas. 1915 m., baigęs Maskvos universiteto juridinį fakultetą, iki 1918 m. dirbo Vilniuje Centrinio komiteto nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti sekretoriumi ir vertėsi pedagogine veikla. Tuo laikotarpiu parašė keletą lietuvių kalbos vadovėlių: „Lietuvių kalbos sintaksę“, „Lietuvių kalbos chrestomatiją“ ir kt.

Apie Klimo politinį gyvenimą buržuazinėje Lietuvoje žinome iš ikitarybiniu laikotarpiu išleisto „Lietuvos albumo“: 1908 m. mokydamasis Marijampolės gimnazijoje, Klimas išleido nelegalų moksleivių laikraštėlį, už tai jis caro valdininkų buvo areštuotas, bet, dėka žymaus lietuvių advokato, dūmos deputato A. Buloto gynybos, buvo išteisintas. (Remiantis agentūriniais duomenimis, žinoma, kad Klimas tuo laiku bendradarbiavo ir leido eserų laikraštį „Aušrinė“ ** — „Zaria“).

1917 m. Klimas tapo laikraščio „Lietuvos aidas“ („Echo Litvy“) vyriausiu valdytoju.

Apie Klimo priklausymą buržuazinės Lietuvos politinėms partijoms anksčiau nurodytame albume šitaip pasakyta:

„Klimas per visą savo darbo laiką nepriklausė jokiai politinei partijai, vienok visas savo simpatijas reiškė socialdemokratinei ideologijai, kiek ji atspindėjo ne dvasinį, o socialinį-politinį gyvenimą“.

* Atspaude sugrąžinti LKP CK Ypatingajam sektoriui Nr. 253, 1957.VII.20.

** P. Klimas liberaliniame „Aušrinės“ laikraštyje bendradarbiavo, studijuodamas Maskvos universitete 1910–1914 metais.

1918 m., kada Lietuvoje buvo įvesta tarybų valdžia, Klimas atsidūrė tarp priešininkų, aktyviai kovojusių už jos nuvertimą. Jis vienas iš pirmųjų pasirašė 1918 m. vasario 16 d. nepriklausomos Lietuvos aktą * ir greitai įėjo į naujai suformuotą buržuazinę vyriausybę, užimdamas joje užsienio reikalų viceministro postą, kuriame išbuvo iki 1923 m. Vėliau buvo buržuazinės Lietuvos pasiuntiniu: 1923—1925 m. Italijoje, 1925—1940 m.—Prancūzijoje.

Iš agentūrinės-tardymo medžiagos žinoma, kad Klimas, atkūrus Lietuvoje tarybų valdžią, pasiliko gyventi Prancūzijoje, kur jis 1943 m. rugsėjo mėn. buvo vokiškųjų fašistinių okupantų areštuotas ir uždarytas į Fren karo kalėjimą, prie Paryžiaus, paskui jį išvežė į Vokietiją, kur jis buvo kalinamas įvairiuose kalėjimuose. 1944 m. kovo 13 d. ar 14 d. Klimas buvo atgabentas į Kauną Lietuvos TSR ** ir patalpintas į kalėjimą, iš kurio po 5 dienų vokiečių buvo paleistas.

Kaip parodė Klimas, jis buvo vokiečių areštuotas už tai, kad iš Prancūzijos pasiuntė buvusiam Lietuvos pasiuntiniui Šveicarijoje Turauskui *** laišką, kuriame aprašė vokiečių okupantų veiksmus Prancūzijoje nepalankioje jiems šviesoje. Netrukus, kai Klimą areštavo vokiečiai, apie tai 1943 m. spalio 15 d. laikraštyje „Į laisvę“ Nr. 20 pasirodė pranešimas (laikraštį vokiečių okupuotoje Lietuvoje leido lietuvių nacionalistai). Šiame laikraštyje Klimas buvo šitaip charakterizuotas: „Suimtas P. Klimas. Rugsėjo antroj pusėj suimtas Pietų Prancūzijoje buv. Lietuvos ministreris Paryžiuje P. Klimas. Fašistinė Italija, kurios žinioje buvo tas Prancūzijos kraštas, Klimo neareštavo. Tai padarė Vokietija, nors Klimas yra žinomas veikėjas prieš bolševikus. Lietuvių tautai jo suėmimas yra skaudus, nes Klimas yra žinomas ne tik kaip diplomatas, bet ir kaip mokslininkas, ir kaip veikėjas dar iš Lietuvos nepriklausomybės kūrimo laikų“.

1945 m. rugsėjo mėn. Klimas buvo areštuotas už antitarybinę veiklą ir Lietuvos TSR NKVD kariuomenės Karo Tribunolo buvo nuteistas pagal RTFSR BK st. st. 58-2 ir 58-10 d. II 10 metų PDL ****.

Iš turimos oficialios ir tardymo medžiagos matome, kad Klimas, užimdamas buržuazinio pasiuntinio postą Prancūzijoje, įvedus į Lietuvą 1939 m. tarybinę kariuomenę, vedė aktyvią ardomąją veiklą prieš TSRS. Taigi jis, dalyvaujant Balučiui ir Lozoraičiui ***** (pasiuntiniai), bandė apjungti apie save kitus Lietuvos diplomatijos darbuotojus ir sulaukyti juos nuo grįžimo į Tarybų Sąjungą.

Buvusio buržuazinės Lietuvos užsienio reikalų ministro Lozoraičio (šiuo metu gyvenančio Italijoje ir esančio Lietuvos buržuazinių diplomatų šefu) straipsnyje, išspausdintame 1941 m. liepos 16 d. JAV leidžiamame liberalinės-eserinės pakraipos laikraštyje „Keleivis“ Nr. 29, apie Klimą pasakyta: „Nei Petras Klimas, nei Balutis... ir kiti nei vienos minutės nesvyravo pasirinkdami kovos kelią su bolševikais.“

* *Tekste taip vadinamą „nepriklausomos Lietuvos“ 1918 m. vasario 16 d. nutarimą.*

** *Istorikas A. Eidintas nurodo, kad P. Klimą vokiečiai į Kauną atvežė 1944 m. kovo 1 d. (žr. Gimtasis kraštas. 1989. Lapkr. 10—15).*

*** *Įgaliotojo ministro Šveicarijoje pavaduotojas.*

**** *Priverčiamųjų darbų lageris.*

***** *Tekste Lozaraičiui.*

Praslinkus kelioms dienoms, kai bolševikai okupavo Lietuvą, įvyko pirmas keleto diplomatų pasitarimas *, po savaitės kitoje Europos sostinėje įvyko naujas pasitarimas **, kuriame buvo apsvaistyti labai svarbūs ateities klausimai. Vėliau buvo sušauktas pasiuntinių ir ministrų suvažiavimas, kuriame dalyvavo dauguma įgaliotų atstovų Europoje. Siame suvažiavime buvo išrinktas „Lietuvos tautinis komitetas Europoje“ ***.

Klimas 1945 m. tardomas apie tai parodė:

„1939 m. spalio mėn., būdamas Paryžiuje pasiuntiniu, gavau Lietuvos užsienio reikalų ministro Urbšio šifruotą telegramą apie tai, kad į Lietuvą įvesta tarybinė kariuomenė. Šios telegramos pagrindu 1939 m. lapkričio pabaigoje, ... įvyko trijų pasiuntinių — Klimo, Balučio ir Lozoraičio pasitarimas, kuriame buvo priimtas nutarimas apie „centro“ sudarymą, kuris, remdamasis Vakarų Europos valstybių ir Amerikos reakciniais sluoksniais, vadovautų kovai prieš Tarybų Sąjungą“.

Kaip parodė Klimas, buržuazinės Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nurodymu anksčiau paminėto „centro“ vadovu buvo paskirtas Lozoraitis, o jo pavaduotoju jis — Klimas. 1940 m. rugpjūčio mėn. pagal Lozoraičio iš Romos nurodymą Klimas su specialia nota kreipėsi į Viši vyriausybę, kad pastaroji nepripažintų Lietuvoje tarybų valdžios atkūrimo.

Apie tai Klimas 1945 m. parodė:

„... Atkūrus Lietuvoje tarybų valdžią, pagal Lozoraičio iš Romos nurodymą aš 1940 m. rugpjūčio mėn. nusiunčiau Viši vyriausybei notą su prašymu nepripažinti Tarybų Lietuvos įjungimo į Tarybų Sąjungos sudėtį, o vertinti tai kaip TSRS agresijos pasireiškimą Lietuvos atžvilgiu“.

1940 m. pabaigoje **** įvyko naujas lietuvių pasiuntinių pasitarimas

* 1939 m. spalio 29—lapkričio 2 d. Paryžiuje įvyko Lietuvos diplomatų pasitarimas. Jame dalyvavo B. Balutis, P. Klimas, S. Lozoraitis. Buvo kvieistas ir J. Saulys, bet jis į pasitarimą neatvyko. Atsižvelgdami į Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio spalio 24 d. instrukciją Nr. 817, pasitarimo dalyviai aptarė, kokių konkrečių žygių reikėtų imtis, jeigu Lietuvą ištiktų katastrofa. B. Balutis, P. Klimas, S. Lozoraitis lapkričio 2 d. pasirašė slaptą memorandumą, kuriame nurodė reikalingumą paskelbti Lietuvos vyriausybę užsienyje. Memorandumą S. Lozoraitis atvežė į Kauną, jį rekomenduojamus pasiūlymus referavo Lietuvos prezidentui A. Smetonai, dalyvaujant ministrui pirmininkui A. Merkiui, užsienio reikalų ministrui J. Urbšui ir užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui E. Turauskui (Turauskas E. Lietuvos nepriklausomybės netenkant. K., 1990. P. 11).

** Matyt, kalbama apie 1940 m. rugpjūčio 9—11 d. Berne vykusį Lietuvos diplomatų pasitarimą. Iš pradžių jame dalyvavo J. Saulys, P. Klimas ir E. Turauskas, vėliau prie jų prisijungė K. Kajecas ir A. Gerutis. Siame pasitarime buvo dalijamasi informacija ir prognozuojami karo eigos rezultatai (Ten pat. P. 210).

*** Tai ne S. Lozoraičio straipsnio „Kaip veikė užsieni Lietuvos diplomatija, bolševikams Lietuvą okupavus“ citata, o atpasakojimas.

**** 1940 m. rugsėjo 19—25 d. Romoje įvyko Lietuvos diplomatų konferencija, kurią sukviėtė Lietuvos diplomatijos šefas S. Lozoraitis. Joje dalyvavo S. Lozoraitis, S. Girdvainis, P. Klimas, K. Škirpa ir E. Turauskas. Pasitarime apsvaistė Lietuvos politinę padėtį ir perspektyvas, pasikeitė nuomonėmis dėl vyriausybės sudarymo užsienyje. Taip pat svarstė Lietuvos pasiuntinių bei personalo klausimą. Konferencijoje buvo nutarta sudaryti 4 narių Tautinį komitetą: E. Galvanauskas — pirmininkas, S. Lozoraitis — pavauduotojas, nariai — K. Škirpa ir E. Turauskas.

(šįsyk Romoje pas Lozoraitį), kuriame buvo įkurtas „nacionalinis komitetas“, į kurio sudėtį įėjo ir Klimas*.

Šiuo klausimu Klimas 1945 m. parodė:

„1940 m. lapkričio pabaigoje ar gruodžio pradžioje aš gavau Lozoraičio kvietimą atvykti į pasitarimą, kuris įvyko Romoje. Be manęs, į pasitarimą atvyko: Lietuvos pasiuntinys prie Švento Sosto Vatikane** Girdvainis, pasiuntinio Sveicarijoje pavaduotojas Turauskas***, pasiuntinys Vokietijoje Škirpa. Pasitarime buvo įkurtas nacionalinis komitetas kovai su Tarybų Sąjunga. Į nacionalinio komiteto sudėtį įėjau ir aš — Klimas“.

Vėliau šis „komitetas“ suiro ir buvo pertvarkytas į vadinamąją „Lietuvių diplomatų kolegiją“, kuri iki šiol, vadovaujama Lozoraičio, atlieka TSRS kenksmingą darbą.

Išvijus vokiškuosius okupantus iš Lietuvos TSR, Klimas įsigijo fiktyvius Koriznos pavarde dokumentus ir tęsė antitarybinę veiklą. Klimas, turėdamas fiktyvius dokumentus, slėpėsi sidabrinį lapių fermoje****, netoli Kauno.

Būdamas areštuotu 1945 m., Klimas parodė, kad įsigyti netikra pavarde dokumentus jam padėjo buvusi Kauno universiteto docentė Las-tienė (areštuota pagal tą pačią bylą su Klimu).

1945 m. vasarą buvęs žymus buržuazinės Lietuvos veikėjas Petkevičius***** (užėmė buržuazinės Lietuvos užsienio reikalų ministerijos politinio patarėjo postą, Lietuvos TSR vokiečių okupacijos metais įėjo į vei-

* *Matyt, čia turima galvoje Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio 1940 m. birželio 1 d. šifruota telegrama Nr. 281 visiems pasiuntiniams, kurioje nurodoma, kad Lietuvos katastrofos atveju užsienyje likusios Lietuvos diplomatijos šefu laikomas S. Lozoraitis, pirmuoju pavaduotoju — P. Klimas, antruoju — J. Saulys (Ten pat. P. 12).*

** *Tekste pasiuntinys prie Vatikano. S. Girdvainis nuo 1939 m. ėjo įgaliotojo ministro pareigas prie Sv. Sosto.*

*** *E. Turauskas 1934—1939 m. buvo nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijai, Jugoslavijai ir Rumunijai, reziduojantis Prahoje. Hitlerinei Vokietijai okupavus Čekoslovakiją, E. Turauskas grįžo į Kauną ir 1939—1940 m. buvo Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius, bet iš Rumunijos ir Jugoslavijos nebuvo atšauktas, ir naujo pasiuntinio nebuvo ten paskirta. Dar prieš 1940 m. birželio 15 d. įvykius E. Turauskas buvo paskirtas įgaliotojo ministro Sveicarijoje pavaduotoju ir savarankišku Nuolatinio Lietuvos delegatu prie Tautų Sąjungos su rezidencija Berne ir išvyko į Sveicariją, kai tik Lietuvą okupavo Raudonoji armija.*

**** *Antanas Dambrauskas atsiminimų knygoje „Viskas praeina“ (V., 1991) šitaip aprašo P. Klimo pasakojimą apie gyvenimą ūkyje: „Vasarai baigiantis, apsigyvenau pas agronomą Čerešką (už Klimo slėpimą suimta į mirusį Sibire), profesoriaus Tado Ivanausko sidabrinį lapių ūkyje. Čereška buvo to ūkio vedėjas. Apgyvendino mane tokioj pirtelėj, ir ten kaip ūkio darbininkas, prastais drabužiais darbavau. Vieną rugsėjo šeštadienį apsiprausėme mano pirtelėj, ir Čereška parsivedė mane į namus vakarieniės. Lyg nelaimė jausdamas, labai nenorėjau trukti, bet priprašė Čereškienė: „Pabūk, pone Klimai, nors kartą tarp žmonių. Nieko neatsitiks“.*

Bet atsitiko: vos pradėjus vakarieniauti, pasibeldė enkavedistai ir mane suėmė. Taip ir vėl etapais atkeliavau ligi čia...“ (P. 92).

***** *T. Petkevičius, tarptautinės teisės žinovas, dėstė Vytauto Didžiojo universitete, perkėlus Teisės fakultetą į Vilnių, nuo 1941 m. Vilniaus universitete dėstė tarptautinę privatinę teisę. Be akademinio darbo, visą laiką turėjo atsakingų pareigų valstybės tarnyboje, kaip įvairių žinybų juriskonsultas, arba konsultantas. Jis dalyvavo bylose ir padėjo Lietuvai laimėti beveik visas bylas, spręstas tarptautinėse institucijose. Aktyviai dalyvavo Santaroje, o vėliau Ūkininkų partijoje. Į Vakarus 1944 m. nepasitraukė. 1945 m. buvo areštuotas, aštuonerius metus kalėjo Vorkutos lageryje.*

kiančio nacionalistinio centro, t. y. „VLIK'o“ sudėti), ir anksčiau nurodyta Lastienė, dalyvaujant Klimui, parašė antitarybinio pobūdžio memorandumą, kuriame išreiškė piktą šmeižtą apie padėtį Tarybų Lietuvoje. Memorandumas buvo skirtas persiųsti Anglijos ir JAV užsienio reikalų ministerijoms ir (šiuo memorandumu.—V. K.) buvo kreipiamasi į tų šalių vyriausybės dėl paramos lietuvių nacionalistams jų kovoje prieš Tarybų Sąjungą ir Lietuvos atskyrimą nuo Tarybų Sąjungos. Memorandumas buvo parašytas „Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto“ vardu, bet persiųstas į užsienį nebuvo dėl jo autorių arešto.

Nurodytas memorandumas parašytas lietuvių kalba, dėl persiuntimo į užsienį buvo išverstas į prancūzų kalbą. Memorandumą į prancūzų kalbą vertė Klimas. Šie duomenys tardant patvirtinti paties Klimo ir kitų areštuotų pagal šią bylą parodymais.

Klimas 1945 m., būdamas areštuotu, kameros bendrams pareiškė:

„Aš negaliu įsivaizduoti, kaip čia papuoliau ir kodėl negalėjau laiku pasislėpti nuo tokios nekultūringos tarybinės vyriausybės, jeigu išlikčiau gyvas, tuomet parašyčiau didelę knygą apie visus tarybinės vyriausybės nusikaltimus Lietuvoje ir parodyčiau visam Pasauliui tikrąją tiesą apie Tarybų Sąjungą...“

1946 m. kovo 30 d. Klimas už dalyvavimą antitarybinio memorandumo sudaryme su kitais antitarybinės grupės dalyviais* Lietuvos TSR VRM kariuomenės Karinio Tribunolo buvo nuteistas 10 metų PDL.

1947—1952 m., atlikdamas bausmę PDL, Klimas tarp kalinių pareiškė savo priešišką požiūrį dėl komunizmo. Antitarybine dvasia kritikavo egzistuojančią TSRS tvarką ir garbino buržuazinę santvarką kapitalistinėse šalyse.

1947 m. gegužės mėn. prie Trabučio ir Dambrausko** ir kitų kalinių Klimas kalbėjo:

„Panašu į tai, kaip viduramžių laikais žmonės kovojo prieš inkviziciją, taip ir dabar pažangioji žmonija visose šalyse kovoja prieš komunizmą, ir visa amerikiečių politika, ir atskirai imant Trumeno, suvedama į tai, kad būtų likviduotas šis gėdingas reiškinys žemės rutulyje. Tam yra tikrai viena priemonė — prievarta, nes derybų keliu ir gera valia šios dvi diametraliai priešpastatytos politinės linijos niekuomet negali suseiti“.

1948 m. vasario 15 d., esant kaliniui Dambrauskui, Klimas kalbėjo: „Tarybų valdžia gabi tiktai terorui. Ji gali laikytis, kol tamsiai rusų liaudžiai niekas nenurodys kovos už laisvę ir nepriklausomybę tikslo... Visas pasaulis verda neapykanta komunizmui“.

1951 m. sausio 1 d. Klimas pokalbyje su kameros bendrais pareiškė: „Jūs žinote, užsienyje nepripažįsta Tarybų Sąjungos, o vadina Rusija. Kokia gali būti tautų sąjunga, kai Rusija pavergė visas tautas“.

* Šioje byloje buvo nuteisti: prof. T. Petkevičius, P. Lastienė (poeto A. Lasto žmona), kun. P. Rauda, „Varpo“ spaustuovės direktorius J. Česnavičius, B. Pajėdaitė ir Zakevičiūtė-Jablonskienė.

** Tekste Dombrauskas. A. Dambrauskas knygoje „Viskas praeina“ šiltai pasakoja apie P. Klimą, kalėjusį kartu su autoriumi lageryje. Zr. p. 80—97.

1955 m. Klimas, atkalėjęs bausmės laiką, sugrįžo iš įkalinimo į Kauną. Po Klimo sugrįžimo taip pat buvo užfiksuoti jo antitarybinių nuotaikų faktai.

Turimais duomenimis, 1956 m. kovo mėn. Klimas savo pažįstamų būrelyje pareiškė ciniškus prasimanymus dėl tarybinės vyriausybės sudarymo.

1956 m. rugsėjo 1 d. Klimas savo artimų pažįstamų Zygelio *, Petkevičiaus ir kt. tarpe išreiškė nuomonę, kad tarybų valdžia Lietuvoje laikinas reiškinys, ir suabejojo, kad negalės prie šios valdžios ką nors pastovaus planuoti.

Šiuo metu Klimas palaiko tamprų ryšį su sugrįžusiu iš specapgyvendinimo buvusiu liaudininkų partijos lyderiu žymiu advokatu Toliušiu **, kuris ėmėsi žygių sukurti antitarybinę organizaciją Lietuvos TSR. Siame reikale daug tikisi iš Klimo. Be to, žinoma, kad Toliušis ieško galimybių nustatyti nelegalų ryšį su užsieniu, turėdamas tikslą tenai perduoti šmeižikišką informaciją apie padėtį Lietuvoje. Klimo išvykimo į užsienį atvejį Toliušis, be abejonės, panaudos medžiagai perduoti į užsienį.

1956 m. liepos 31 d. užfiksuotas pasikalbėjimas apie Klimą tarp Toliušio ir jo antitarybinės organizacijos sukūrimo bendrininko Prano. Siame pokalbyje Toliušis Pranui pareiškė:

„Aš sakiau Klimui, kad mums visiems susirinkti. Jeigu Klimas kur važiuotų, mes jį čia pripumpuotume“.

1957 m. sausio 29 d. Klimas ir Toliušis svarstė kokį tai nacionalistinio turinio straipsnį ir išreiškė ketinimą pristumti jį į tarybinę spaudą rašytojo Vienuolio-Zukausko vardu.

Klimo žmona — Klimienė Bronislava, Liudviko d. (iki santuokos Mėginaitė), gim. 1893 m., gyveno nuosavame name Prancūzijoje, Grase, bulvaras Emilio Zolia, vila Svedasai. 1957 m. mirė. Sūnus — Klimas Petras, Petro s., gim. 1930 m., gyvena Prancūzijoje, kur mokosi ir kartu dirba Sorbonos universitete laborantu. Kaip nurodo Klimas savo autobiografijoje, jo duktė — Klimaitė Eglė, gim. 1922 m., yra prancūzų diplomato Furnie Ruellio žmona. Šiuo metu ji kartu su vyru gyvena Niujorke.

Iš 1952 m. susirašinėjimo su VRM Čeliabinsko srities valdyba mums žinoma, kad, atlikdamas bausmę PDL, Klimas turėjo širdies ydą ir chronišką bronchitą. Šiuo metu jis negaluoja akies katarakta ir diabetu.

1956 m. liepos mėn. Klimas pradėjo rūpintis dėl išvykimo į Prancū-

* B. Zygelis mokytojas, spaudos darbuotojas. 1920—1926 m. Seimo atstovas nuo valstiečių liaudininkų; buvo valstiečių liaudininkų sąjungos centro komitete, aktyviai veikė mokytojų profesinėje sąjungoje. Spaudos Fondo pirmininkas (ligi 1938 m.) ir direktorius (ligi 1940 m.). 1941 m. išvežtas iš Lietuvos į Sąjungos gilumą. 1944 m. grįžo į Kauną. Dirbo įvairiose įstaigose ir organizacijose bei Kauno universitete.

** Z. Toliušis žymus Lietuvos advokatas, 1922—1927 m. Lietuvos seimo narys ir valstiečių liaudininkų frakcijos pirmininkas. 1922—1940 m. Lietuvos teisininkų draugijos valdybos narys. 1940 m. NKVD suimtas, kilus karui, 1941.VI.22 d., iš kalėjimo išlaisvintas, Vokiečių okupacijos metais veikė pogrindyje. 1944—1945 m. kalintas sovietų kalėjimuose. 1946 m. trečią kartą suimtas ir nuteistas penkeriems metams. Atlikęs bausmę, 1951 m. vėl suimtas ir ištremtas dešimčiai metų į Sibirą. 1955 m. iš tremties grįžo į Kauną. Aktyviai gynė Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę.

ziją nuolatiniam apsigyvenimui su savo šeima, tuo jam mūsų pateikimu TSRS VRM VIRS* buvo atsakyta.

1957 m. gegužės 23 d. amerikiečių žurnalo „Luk“ korespondentas, būdamas Kaune, apsilankė Klimo bute, bet pastarojo namuose nebuvo, tačiau tą pačią dieną Klimas pasirodė „Tulpės“ kavinėje, kurioje Stivens pietavo, ir su juo šnekėjosi. Pokalbio metu Klimas skundėsi sunkiomis materialinėmis gyvenimo sąlygomis ir prašė Stivens suteikti jam paramą dėl išvykimo į užsienį. Stivens rekomendavo Klimui forminti išvykimo dokumentus į užsienį per Maskvą ir davė jam savo vizitinę kortelę, kad pastarąjį aplankytų atvykimo į Maskvą atveju.

Atsižvelgiant į tai, kad visa praeityje Klimo politinė veikla susieta su kova prieš Tarybų Sąjungą, o lietuvių emigrantiniai sluoksniai jo išvykimo (iš Lietuvos.— V. K.) ir jo atvykimo į užsienį atvejį gali panaudoti savo ardomajam darbui prieš TSRS aktyvizuoti, manoma, kad Klimo išvykimas į užsienį yra nepageidautinas.

Dėl susitikimo su sūnumi ir dukra, tai pastarieji šiuo tikslu gali atvykti pas Klimą, kaip tėvą, į Kauną.

Valstybės saugumo komiteto prie
Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkas

Generolas-majoras K. Liaudis *parašas*

1957 m. liepos 18 d.
Nr. 4/I-1994

LVOA. F. 1771. Ap. 190. B. 11. L. 55—62. Mašinėraštis. Originalas. Versta iš rusų kalbos.

Dokumentas Nr. 7

Visiškai slaptai
Ypatingas aplankas

Protokolas Nr. 85, p. 12
1957 m. liepos 22

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo
pirmininko J. Paleckio 1957 m. birželio 15 d.,
Nr. 142s laiškas

Lietuvos KP CK biuras, apsvarstęs Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Paleckio laišką dėl Lietuvos buržuazinės vyriausybės buvusio pasiuntinio Petro Klimo išvykimo į Prancūziją, yra tos nuomonės, kad jo išvykimas į užsienį yra netikslingas.

Lietuvos KP CK sekretorius **

LVOA. F. 1771. Ap. 190. B. 11. L. 49. Mašinėraštis. Originalas. Versta iš rusų kalbos.

* Vizų ir registracijos skyrius.

** LKP CK sekretoriaus Trofimovo parašas.

Dokumentas Nr. 8

Nuorašas
New Yorkas, N. Y.
1957 m. XI mėn. 15 d.

Malonus Pone Palecki,

Senatorius Leo Hammon painformavo mane apie jo pasikalbėjimą su Tamsta Londone š. m. rugsėjo mėn. mano tėvo, Petro Klimo, reikalu. Senatoriaus žodžiais, Tamsta jau pareiškęs negalįs išleisti iš Lietuvos mano tėvo, nes jis esąs reikalingas Lietuvoje. Todėl Tamsta siūlęs man pačiai atvykti į Kauną aplankyti mano tėvą.

Deja, esamos aplinkybės neleidžia man pasinaudoti Tamstos pasiūlymu. Aš turiu tris vaikus, vienas jų dar visai mažas, o mano vyras visas dienas yra užimtas Jungtinėse Tautose. Be to, mano atvykimas į Kauną neišspręstų mano tėvo klausimo, nes Lietuvoje jis neturi nei pragyvenimo šaltinių, nei artimų žmonių, kurie jį, ligonį, karšintų ir išlaikytų.

Manydama, kad mano tėvo, seno žmogaus ir invalido išleidimas iš Lietuvos neturi ir negali turėti politinės reikšmės, aš dar kartą prašau Tamstą tą klausimą persvarstyti ir leisti mano tėvui susijungti su dukra ir sūnumi.

Tamstos

Eglė (Klimaitė) Fourier-Ruelle *parašas*

Nuorašas tikras:

LVOA. F. 17 541. Ap. 1. B. 7. L. 94. Mašinėraštis. Nuorašas.

Dokumentas Nr. 9

Rezoliucija *

Asmeniškai
Gauta 1959.XI.20
Nr. 7353/P

Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo
Pirmininkui drg. J. Paleckiui

Vilniuje

Gerbiamasis,
Kreipiuosi į Jus skaudžiu asmeniniu reikalu. Susilaukęs 70 metų ir nuo pat jaunystės dirbęs visuomenės ir švietimo darbą, taip tada reika-

* *Ranka parašyta*: 1960.II.13 M. Sumauskui su praš[ymu] išspręsti param[os] reikalą. *Be parašo*.

lingą lietuvių tautos pakėlimui į jai privalomąjį lygį kitų tautų tarpe,— šiandien, negandų palaužtas, nustojęs sveikatos ir darbingumo, tapau išlaikytiniu — elgeta be jokios materialinės atmosferos savame krašte. Nėdėstysiu šiuo atveju mano nelaimių hitlerinėj Vokietijoje, kuri mane kalino užplūdusi Prancūzija, nei tų nesusipratimų, kurių auka aš pasidariau Tarybų Sąjungoj. Berods, mano bylos peržiūrėjimas Čeliabinsko teisme nerado mano kaltės ir mane atleido prieš terminą, bet sugrįžęs į Lietuvą, jau negalėjau įsijungti į darbą, nes šalia kitų negalavimų buvau praradęs regėjimą. Ilgą laiką keliais atvejais išbuvęs ligoninėse, po akių operacijos nebeatgavau regėjimo tiek, kad galėčiau imtis darbo. Neturėdamas jokių lėšų ir priverstas slaugytis dėl prisimetusio diabeto, aš pasimečiau skurdo ir bado perspektyvoje. Formaliniai socialinio aprūpinimo potvarkiai nerado man išėities, nepripažindami mano maždaug 40 metų darbo ir tarnybos stažo, jau neskaitant 9 metų darbo stovykloje.

Štai kodėl aš kreipiuosi į Jus, gerbiamasis Pirmininke, prašydamas atsižvelgti į šiuos duomenis ir sumetimus:

Mano gyvenimo darbas ėjo dviem linijom:

1) literatūrinė, visuomeninė, mokymo ir mokslo; 2) valstybinio darbo linija.

Valstybinio darbo linija turėjo du etapus: paruošiamąjį valstybės įkūrimo ir internacionalinės Lietuvos gynybos etapą. Šiame bare aš visada gyniau Lietuvos nepriklausomybę ir vokiečių okupacijos metu, ir Taikos konferencijoje Paryžiuje 1919 metais. Tautų Sąjungoje Ženevoje, derybose su Lenkija Briuselyje, taikos derybose su Tarybų Rusija, su kuria pasirašiau taikos sutartį 1920 metų liepos 12 d. taip pat eidamas užsienių reikalų vice-ministerio pareigas likviduojant vokiečių okupaciją, paskui bermontiada, pagaliau prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos. Vėliau nuo 1923 metų kaip pasiuntinys aš gyniau Lietuvos savarankiškumą Vakarų Europoje: Romoje 1923—25 m., Paryžiuje, Briusely, Liuksemburge, Madride, Lisabonoje. Per visą tą laiką aš tesivadavau Lietuvos apgynimo motyvais. Mano buvo ypatingai rūpintis gerais draugiškais santykiais su Tarybų Sąjunga, ką galėjo paliudyti jau nuo 1920 m. komisaras Čičerinas, o vėliau visi Tarybų Sąjungos ambasadoriai Paryžiuje, Romoje ir kt. Tos veiklos metais mano buvo paruošta reikalinga dokumentacija, k. a. Werdegang des Litauischer Staates, Development de l'Etat lithuanien, Question de Vilna, Question de Memel, Haagos teismo dokumentacija ir kt. Eilė mano paskaitų Paryžiuje turėjo tikslą paskleisti žinių apie Lietuvos praeitį, tautinį atgimimą, ekonomiką. Jos buvo atspausdintos atskirais leidiniais prancūzų kalba.

Lygiagrečiai su ta diplomatine veikla ir dar anksčiau aš visą laiką darbavau švietimo ir mokslinių tyrimų srityje. Dar būdamas gimnazijoje dalyvavau vaidinimuose ir choruose, atostogų metu važinėdamas su kitais saviveiklininkais po visą Suvalkiją. 1908 metais slapta leidau „Mokinių Draugą“, rašinėju korespondencijas mūsų laikraščiams, feljetonus, vertimus. Nuo 1910 m. darbavau „Aušrinėje“ redaktorių būryje, visoj eilėj straipsnių propaguodamas istorinio materializmo ir socializmo pasaulėžiūrą (Vabalėlio slapyvardžiu). Karo metu (1914—18) Vilniuje dirbau Lietuvių Komitete nukentėjusiems nuo karo šelpti paruoš-

damas jo apyskaitą, kuri leido plačiau išplėsti šelpimo darbą pabėgėliams Rusijoje (žr. mano parašytą «Отчёт о деятельности Центрального литовского общества по оказанию помощи пострадавшим от войны». Петроград, 1915). Pradėjus kurtis lietuviškoms mokykloms, aš pasiėmiau redaktoriaus ir korektoriaus darbą Leidimo Komisijoje prie Lietuvių Mokslo Draugijos Vilniuje. Nuo 1915 m. ligi 1918 m. aš suredagavau vadovėlius vidurinėms mokykloms ir, be to, parašiau „Lietuvių kalbos sintaksę“ (pagal Jablonskį) ir „Skaitymus“ lietuvių kalbos pamokoms“. Šie vadovėliai per 20 metų buvo vartoti mūsų gimnazijose. Tada, be to, parašiau platesnę lietuvių senovės studiją („Lietuvos senovės bruožai“), kuri išėjo Vilniuje, taip pat ir lenkų kalba („Litwa starożytna“). Buvo tada atspausdinta ir mano „Lietuvos žemės ir žemininkų istorija“ ir „Muravjovo laikmetis“ — kurie buvo pirmieji tos rūsies tyrinėjimai mūsų spaudoje. Atsižvelgdamas į naujas aplinkybes, karui einant, parašiau plačiomis duomenimis pagrįstą studiją apie Lietuvos praeitį, tautinį atgimimą, kalbą ir etnografiją, kuri buvo išleista vokiečių kalba Stutgarte („Russisch-Litauen“ pseudonimu Werbelis). Vėliau tas veikalas buvo išleistas Šveicarijoje prancūzų kalba („La Lithuanie russe“). Tuo pačiu metu išėjo mano „Lietuva, jos gyventojai ir sienos“, kurios duomenimis atsi-rėmė visos mūsų revendikacijos. Prieš susikuriant universitetui, dėščiau Lietuvos istoriją Kauno aukštuosiuose kursuose.

1923—24 m. buvo išleista istorinė apybraiža „Mūsų kovos dėl Vilniaus“, T. I, o 1930 m. studija apie prancūzų kelioninką Gilbertą de Lannoy ir venecijietį Ambrosio Contarini (žr. „Praeitis“, 1930, T. II), kurie lankėsi Lietuvoje XV a.

Istorines studijas aš tęsiau ir toliau, bet jos pasiliko rankraščiuose arba medžiagos pavidalu, kurią turiu vilties sutvarkyti, jei leis sveikata.

Kadangi, kaip atrodo, mano valstybinis arba diplomatinis darbas, pagal nustatytus socialinio aprūpinimo srityje formalumus nepripažįstamas pakankamu pagrindu pensijai gauti paprasta tvarka, tai prašau atsižvelgti į mano darbą literatūrinėje, visuomeninėje mokymo ir mokslo srityje ir paskirti man senatvės pensiją ad hoc.

Reikšdamas pagarbą

P. Klimas

Kaunas, 1959.XI.19

Adresas: Kaunas, Vaižganto g. 26, bt. 3

LVOA. F. 17 541. Ap. 1. B. 7. L. 79—83. Rankraštis. Originalas.

Gauta 1992 m. birželio mėn.